

ERMENİ SORUNUNUN OLUŞUM SÜRECİNDE RUS POLİTİKA VE STRATEJİLERİNİN ROLÜ

*Feriha TUNÇAY**

Geliş/Received: 03.09.2019

Kabul/Accepted: 23.04.2020

Öz

Fransız İhtilâli ile dünyaya yayılan milliyetçilik dalgası birçok etnik grubu bünyesinde barındıran imparatorlukları etkilemiştir. Milliyetçilik dalgasından etkilenen imparatorluklardan biri de Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Rusya'nın sıcak denizlere inme politikaları I. Petro dönemi (1672-1725)'ne kadar uzanmaktadır. Boğazlardan güneye inemeyen Rusya, Erzurum-İskenderun Hattını ele geçirmek için yeni stratejiler geliştirmiştir. Bunun için 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks Hıristiyanların himaye edilmesinde söz hakkı elde etmiştir. Ayrıca Patrik Nerses Varjabedian'ın gayretleri sonucu Ermenilerin Ayastefanos Antlaşması'na dâhil edilmesini sağlamıştır. Ancak Ayastefanos Antlaşması'nın yerine, İngiltere'nin girişimiyle; İngiltere, Avusturya, Fransa, Almanya, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Diplomatik alanda istediklerini alamayan Rusya farklı stratejileri denemeye başlamıştır. Öncelikle Ermeni toplumunda kilisenin etkisinin çok büyük olduğunu fark etmiştir. Kendisine bağlı olan Eçmiyazin Katogigosluğu yardımıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilere nüfuz etmek için faaliyetlerde bulunmuştur. Bu politikasında başarılı olan Rusya, Osmanlı Ermenilerine milliyetçilik ve bağımsızlık fikrini aşılama fırsatını elde etmiştir. Ayrıca Rusya tarafından Ermenilere iki görev verilmiştir. Birincisi Ermenilerin buldukları bölgelerde ayaklanmalar çıkarılarak bölgedeki Müslüman halkın göç etmesini sağlamak, ikincisi ise Ruslar tarafından desteklenen Ermeni milis kuvvetleri aracılığıyla Türk Ordusu'nun savunma hattını kırmaktır. Böylece Ermeni milis kuvvetleri Rusya'nın Doğu Anadolu'daki ilerleyişini kolaylaştırıcaktı. Ayrıca Doğu Anadolu'da bulunan Rus Konsolosları da propaganda yoluyla Ermenileri örgütlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rusya, Ayastefanos Antlaşması, Berlin Antlaşması, Ermeniler

THE ROLE OF RUSSIAN POLICIES AND STRATEGIES DURING OCCURENCE OF ARMENIAN ISSUE

Abstract

With the French Revolution , the wave of nationalism spread around the world influenced by the empires that included many ethnic groups. One of the empires affected from the wave of nationalism was the Ottoman Empire. Russia has had a policy of going south since Petro I (1672-1725). Russia, unable to descend from the straits to the south, developed new strategies to seize the Erzurum-İskenderun Line. For this purpose, with the Treaty of Küçük Kaynarca, which was signed in 1774, it gained the right to speak for the protection of Orthodox Christians in the Ottoman Empire. In addition, the efforts of Patriarch Nerses Varjabedian enabled Armenians to be included in the Treaty of Ayastefanos. However, instead of the Treaty of Ayastefanos, at the initiative of England, the Treaty of Berlin was signed between England, Austria, France, Germany, Russia and the Ottoman Empire. Russia, who could not get what they wanted in the diplomatic field, began to experiment with different strategies. First of all, he realized that the influence of the church was very great in Armenian society. He carried out activities to penetrate the Armenians living in the Ottoman Empire with the help of its Eçmiyazin Cathogigos attached to him. Russia, which succeeded in this policy, had the opportunity to instill the idea of nationalism and independence to Ottoman Armenians. In addition, two tasks were assigned to the Armenians by Russia. The first was to remove the uprisings in the regions where the Armenians were located, to ensure the migration of the Muslim people in the region, and the second was to break the line of defense of the Turkish Army through the Armenian militia forces supported by the Russians. Thus, the Armenian militia forces would facilitate Russia's progress in Eastern Anatolia. In addition, Russian Consuls in Eastern Anatolia organized the Armenians through propaganda.

* TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, ferihatuncay06@yahoo.com.
ORCID İD NUMBER: 0000-0001-5350-9618

Keywords: Ottoman Empire, Russia, Ayastefanos Treaty, Berlin Treaty, Armenians

1. GİRİŞ

Ermeni mitolojisine göre büyük tufandan sonra Nuh Peygamber'in oğulları Zırvan, Didan ve Habedoste yani Sam, Kam ve Yapet dünyaya hükmetmiştir. Ermenilerin ataları ise Yapet'in soyundan gelmiştir. Yapet'in ilk oğlu Komer'dir. Onun oğlu Tiras'ın evlatları, Askanaz ve Torkom isimlerini taşımıştır. Torkom'un oğlu ise Hayg'dır (Kerovpyan, 2003: 11). Yapet'in soyundan gelen "Hayg" ya da "Hayk" ismi ise Ermeniler tarafından kendilerini tanımlamak için kullanılmıştır. Yani Ermeniler kendileri için "Hayk" kavramını kullanırken ülkelerine de "Hayastan" demişlerdir. Ancak Ermenilerin bugün yaşadıkları topraklara neden "Ermenistan" dediklerine yönelik kaynaklarda mevcut bir belge bulunmamıştır. Bugün kullanılan Ermenistan ismi coğrafi bir bölgeyi nitelemiştir (Gürün, 2010: 21).

Ermeniler; Anadolu, Kafkasya ve İran olmak üzere geniş bir coğrafyada kimi yerlerde dağınık kimi yerlerde ise toplu olarak yaşamışlardır. Bazı dönemler istisnayı oluşturmakla birlikte yüzyıllar boyunca bölgedeki güçlü devletlerin hâkimiyetinde yaşamışlardır. Ermenilerin hâkimiyetinde kaldığı devletler ise Roma İmparatorluğu, Sasani İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Selçuklular, Osmanlı İmparatorluğu ve son olarak Rus İmparatorluğu'dur (Gürün, 2010: 31-41).

1071 tarihinden başlayarak I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Ermeniler, başta Selçuklular olmak üzere Türklerin hâkimiyeti altında yüzyıllarca yaşamışlardır. Bizans'ın büyük mirasını da bünyesine katarak, Avrupa ortalarından Afrika'ya kadar uzanan Osmanlı İmparatorluğu, sahip olduğu etnik ve kültürel çeşitliliği yansıtan birçok Hıristiyan topluluğu barındırmıştır (Özdemir, Sonbahar-Kış 2012: 117). Osmanlı İmparatorluğu'nun tabiiyetinde bulunan Ermeniler, Müslümanlarla aynı haklara sahip olmuştur. Ayrıca Türklerin hâkimiyeti altındaki bölgelerde bulunan Ermeniler ticaret ve zanaattaki başarılarından dolayı Müslümanlara oranla varlıklı bir hayat sürmüştür.

Fransız İhtilâli ile dünyaya yayılan milliyetçilik dalgası birçok etnik grubu bünyesinde barındıran imparatorlukları etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu da gerek etnik gerekse farklı dini unsurları barındırmıştır. Milliyetçilik akımlarından etkilenen Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar'da meydana gelen isyanlar sonucu birçok toprağını kaybetmiştir. Balkanlar'daki isyanların ardında sadece milliyetçilik faktörü bulunmamıştır. Rusya'nın o dönemde izlediği Panslavist politikası, İngiltere'nin Balkanlar'da nüfuz sahibi olmaya çalışması gibi faktörler Balkan halklarının yüzyıllarca tabiiyetinde yaşadığı devlete karşı isyanına yol açmıştır. Rusya, I. Petro döneminden beri izlenen "sıcak denizlere inme", "İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nı ele geçirme" politikasını Bulgaristan üzerinden gerçekleştiremeyince, strateji değiştirerek, Kafkaslardan sıcak denizlere inmek için o bölgelerde yaşayan Ermenilerden yararlanma yoluna gitmiştir. Bunun için Doğu Anadolu'daki Ermenileri örgütleyerek Erzurum-İskenderun Hattı'nı ele geçirmeyi planlamıştır. Böylece hem I. Petro'dan bu yana sürdürdüğü sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştirecek hem de Hindistan yolu üzerinde söz sahibi olacaktır. Bu amacını gerçekleştirmek için ilk olarak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ermenileri bağımsızlık amacıyla kışkırtmış ve "Ermeni Meselesi" ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Ortodoks Hristiyanların himaye edilmesinde Rusya'ya söz hakkı verilmiştir. Rusya, dini, politik bir araç, güç olarak kullanmıştır. Din aracılığı ile Rusya, Ermeniler üzerinde ciddi bir söz sahibi konumunda olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun millet-i sadıkası olarak bilinen Ermeniler, Ayastefanos Antlaşması'na dâhil edilmiştir. Ayastefanos Antlaşması'nı kendi çıkarları için ters gören İngiltere ise Berlin Antlaşması'nı hazırlamış ve dönemin büyük devletleriyle birlikte imzalamıştır. Antlaşmanın 61. maddesi Ermenilerle ilgili olmuştur. Böylece Ermeniler ilk kez uluslararası bir antlaşmada yer almıştır.

Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni halkı üzerinde kilisenin etkisini fark etmiştir. Doğu Anadolu'daki Ermenileri isyana teşvik etmek için Eçmiyazin Katogigosluğu'ndan yararlanmıştır. Ruslar tarafından bağımsız veya en azından otonomi vaat edilen Ermeni Katogigosluğu, kendi nüfuzunu daha da genişletmesine imkân verecek böyle bir fırsatı kaçırmamak için, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki Rus politikalarını kolaylaştırmıştır (Gürün, 2010: 61).

Balkanlar'da meydana gelen isyanlar gibi Ermenilerin Doğu Anadolu bölgesinde isyan etmelerinin ardında İngiltere ve Rusya'nın menfaatleri bulunmaktadır. İngiltere, Hindistan'a giden yolları emniyete almak ve Ortadoğu üzerinde etkinliğini arttırmak için Ermenilerle ilgilenmiştir. Rusya ise, tarihi politikalarını uygulamak için Ermenilerden yararlanmak istemiştir. Bu çalışmada Ermeni sorununun oluşum sürecinde Rusya'nın politika ve stratejileri ele alınarak Rusların Ermenilerden nasıl yararlandığı ve kendi menfaatleri için Ermeni sorununu nasıl ortaya çıkardığı tartışılacaktır.

2. RUSYA'NIN STRATEJİK ÇIKARLARI İÇİN ERMENİLERİN ÖNEMİ

2.1. Birinci Petro'nun Vasiyeti ve Rusya'nın Doğu Anadolu'daki Politikaları

Ruslar iki asırdan beri İstanbul'u, Boğazları ve Kafkasları ele geçirme politikası izlemiştir. Bu politikaları "Deli Petro" lakaplı Rus Çar'ı I. Petro tarafından uygulanmaya başlanmıştır. I. Petro kendi eliyle yazdığı vasiyetnamesinde kendisinden sonra gelenlerin, başlatmış olduğu politikaları devam ettirmelerini istemiştir. I.Petro'nun İstanbul, Boğazlar, Kafkaslar ve Ermenilerle ilgili vasiyetinden bazı bölümler ise şöyledir:

- *Rusya sınırları Avrupa'da Kuzey Baltık denizinin kuzeyine kadar, güneyde ise Karadeniz'e kadar genişlemelidir. Bunların içerisinde Ermenilerden meskûn araziler de dâhil edilmelidir.*
- *Rusya Devleti, Avrupa ve Asya hazinelerinin anahtarı olan İstanbul'u başkent olarak elde ederse o zaman asıl devlet unvanına kavuşmuş olacaktır. Günümüzde bile İstanbul'un (Özellikle Boğazları kastederek) cevahir atına sahip olabiliriz. Elbette ki, İstanbul'a sahip olan padişah, âlemde padişahlar padişahı olacaktır.*
- *İran Devletinin inkişafı her zaman engellensin. O zaman Rusya devleti İran'ı kolay elde edebilir. Ama bunun için ilk önce Osmanlı devletini mahvetmek gerekir. Öte yandan Gürcistan Kafkaslarda İran'ın şah damarı pozisyonundadır. Bunun için Gürcistan'dan önce Ermenistan ve Azerbaycan'ı (Güney ve Kuzey olmak üzere) zapt edip, İran'ın dâhili dehalarını kendinize hademe yapmanız gerekir. Böylece Avrupa'nın zenginliği ayağınıza gelecektir (Mustafayev, 2013: 20).*

I.Petro devrinde gelişmeye başlayan ve XVIII. yüzyılda dünyanın en büyük devletlerinden biri haline gelen Rusya, güneye inme niyetinde olmuştur. Burada Rusya'nın amaçlarından biri de İstanbul'un işgal edilmesidir. Bu düşüncesini gerçekleştirmek için öncelikle Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Kafkasya'ya daha sonra komşu İran ve Osmanlı İmparatorluğu'nu işgal etmeliydi. Rusya XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Tiflis'i ele geçirdikten sonra Kafkasya'yı işgal siyasetini başlatmış oldu (Dedeyev, 2008: 51). O tarihten sonra Rusya'nın Kafkasya politikasının en önemli aktörü Ermeniler olmuştur (Mustafayev, 2013: 22).

Rusya konumu itibariyle güneye inme politikaları izlemeye gereksinim duymuştur. Çünkü Rusya'nın doğu, batı ve kuzey sınırları zor iklim şartlarına sahiptir (İnan, İlkbahar 1994: 26). Baltık Denizi'nin Almanlar tarafından tutulması, Kuzey Denizi'nin ise zor iklim şartlarına sahip olmasından dolayı Rusya, kendisi için çıkış noktası olarak Kafkasya'dan İskenderun Körfezine uzanan hattı görmüştür. Bu politikasından dolayı da hat üzerinde bulunan Osmanlı Ermenilerinden yararlanma yoluna gitmiştir (Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu -Tebliğler ve Panel Konuşmaları-, 1983: 259).

Milliyetçilik akımından etkilenen Balkan halkları Rusya'nın desteğiyle isyan etmiştir. Bu halkların çoğu Balkanlarda bağımsız ya da otonom yapılar kurmuştur. Rusya takip ettiği politikaları gerçekleştirmek için Balkanların kendisine geçit olmayacağını anlamıştır. Çünkü bağımsızlıklarını fiilen sağladığı bu yeni devletlerin kendisine minnet duygularıyla bağlı kalmadıklarını görmüştür. Rusya güneye inmek için daha önce Balkanlarda yapmış olduğu gibi, Ermenilerin isyan etmelerini sağlayarak amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmıştır (Mazıcı, 2005: 38). Rusya'nın politikalarını farkına

varan Ermeniler, Hristiyanlara yardım düşüncesini ortaya atmakla yaşadıkları bölgelerin işgali için elverişli sebepler meydana getirmiştir (İnan, İlkbahar 1994: 26).

Rusya, komşusu olan Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını bir tür genişleme alanı olarak görmüştür (Kantarıcı, 2007: 17). Amaçlarını gerçekleştirmek için Balkanlardan sonra Kafkaslara yönelen Rusya, Ermenileri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklandırmak için propaganda yoluna da başvurmuştur. Rus Generali Mayewski'ye¹ göre Rusya, propaganda yoluyla, saf Hristiyanları ikna etmek için Türklerin ve Müslümanların barbar olduğunu ve Hristiyanları katletmek için fırsat kolladıklarını yaymaya çalışmıştır (Süslü, 1987: 89). Rusya'nın, Doğu Anadolu'daki emellerini gerçekleştirmek için başvurduğu diğer yol ise milis kuvvetler kurmak ve bu kuvvetleri silahlandırmak olmuştur. 3. Ordu Komutanı Başkomutanlığa yolladığı bir telgrafta Rusların Kafkasya'da Rus ve Osmanlı Ermenilerini silahlandırarak milis kuvvetleri kurduklarını, bunları Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisine gönderip çete örgütünü gerçekleştirecekleri tespit edilmiş ve tedbir alınması gerektiğinden bahsedilmiştir (Gürün, 2010: 291).

2.2. Rusya'nın Osmanlı Hristiyanlarını Himaye Etmesi

1768 yılında meydana gelen Lehistan olayları yüzünden Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında savaş meydana gelmiştir. Savaş sonunda Osmanlı İmparatorluğu yenilmiş ve iki devlet arasında 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmada Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Ortodoks Hristiyanların himaye edilmesinde Rusya'ya söz hakkı veren bir hüküm de yer almıştır. (Gürün, 2010: 84). Ruslar daha 1768 yılında Osmanlılara karşı harekete geçmeyi planladıklarında, II. Katerina, Rusların korumasında bir Ararat Krallığı'nın kurulması için Ermenilere ümit vermiş ve bu konuda Ermenileri teşvik etmiştir. Ayrıca o dönemde Osmanlı sınırları dışındaki Ermeniler de Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu ve İran arasında bir duvar olacak Ararat Krallığı'nın kurulması için müracaat etmiştir (Arslan, 2005: 29).

Ermeniler uzun yıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin millet-i sadıkası olarak bilinen Ermeniler, cemaat şeklinde örgütlenmiş, dini ve kültürel hiçbir baskıya maruz kalmadan yaşamıştır. 1827 yılına kadar durum böyle iken 1828 yılında meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Çarlık Rusya Kafkaslara inmiş ve Osmanlı topraklarını işgal siyasetini uygulamaya koyulmuştur. Rusya, Osmanlı sınırları içerisindeki Ermenilerin Müslümanlarla aynı haklara sahip ve kendi durumlarından memnun olduklarını bildiğinden dışarıdaki Ermenilerden yararlanma yoluna gitmiştir (Tüzün, 1983: 14).

Çarlık Rusyası, İran ile yaptığı savaşlarda Ermenileri ön saflarda kullanmıştır. 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması² ile Doğu Ermenistan'ı alınca buralarda bulunan Ermenileri birliklerine katmıştır. Böylece büyük bir güç elde eden Rusya yeni gücüyle Osmanlı İmparatorluğu'na saldırılarda bulunmuştur. Rusların Türkmençay Antlaşması'ndan sonra başlattıkları Ermeni politikası, Ermenilerin bulunduğu bölgelerde milis kuvvetler kurarak bağımsızlıkları için mücadele etmelerine yol açmıştır (Halaçoğlu, 2005: 9). O dönemde Rusya'nın büyümesi, Balkanlar ve Kafkaslarda etki alanını genişletmesi İngiltere'nin çıkarlarını tehdit etmiştir. Bundan dolayı İngiltere, Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü savunmuştur. Ancak 1870'li yıllarda değişen Avrupa'nın siyasi yapısı İngiltere'nin yeni duruma göre hareket etmesini sağlamıştır. İngilizler böylece 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma planlarına katılmış ve korumacılık politikasından da vazgeçmiştir.

Rusya'nın, Osmanlı tebaası olan Ermenileri himaye etme kozunu Osmanlı İmparatorluğu'nu zor duruma bırakmak ve istediklerini yaptırmak için sürekli kullandığını söylemek mümkündür. Osmanlı Ermenilerinin bir kısmı da Rusya'yı hami ve Rusları da kurtarıcı olarak görmüştür. Rusya'daki Osmanlı Büyükelçiliği'ne 9 Ekim 1896 tarihinde gönderilen şifreli bir telgrafta Rahip Munor'un Çar'ı

¹ General Mayewski, Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın görevlisi olarak Van ve Bitlis'te beş yıl boyunca ikamet etmiştir. Mayewski tarafından yazılan kitap, önemli sayılan siyasi ve askeri konuları içerdiğinden, Rusya tarafından basılmıştır.

² 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması Rusya ve İran arasında imzalanmıştır.

öven bir dua yayınlarak Ermenilerin himayesini istirham ettiği belirtilmiştir (Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri I (1841-1898), 2006: 159). Ayrıca Bitlis Konsolosu'nun İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği'ne 24 Aralık 1912 tarihinde gönderdiği raporda ise: “*Gerek şehirli gerekse köylü Ermeni ahalisi ruhani lideriyle birlikte her vakit Rusya'ya karşı teveccüh ve temayüllerini açıkça ifade etmişler ve Türk Hükümetinin burada asayiş, kanun ve refah tesisinde âciz bulunduğunu her vakit söylemişlerdir. Birçok Ermeni, Ortodoks mabetlerine çevrilmek üzere kendi kiliselerini Rus askerlerine takdim etmeği şimdiden vadediyorlar*” (Süslü, 1987: 24). Raporda da görüldüğü gibi şehirli ve köylü Ermenilerin Rusya'ya karşı teveccühlü olduğu, Türk Hükümeti'nin asayiş teminde aciz kaldığı ve Rus askerlerinin kendilerini Osmanlı'dan kurtarmalarına karşılık kiliselerini dahi Rus askerlerine takdim etmeye hazır olduklarını belirtmişlerdir.

3. ERMENİ SORUNU'NUN ULUSLARARASI BOYUTA TAŞINMASI

3.1. Ayastefanos Antlaşması ve Ermeniler

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda³ Rusya, Doğu Anadolu'da birçok şehri işgal etmiştir. Bu şehirlerde Hıristiyan çoğunluk olan Ermenileri bağımsızlık amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kıskırtmıştır. 93 Harbi'nde Rus orduları taarruza geçince Ermeni milis kuvvetleri de Rus kuvvetleriyle hareket etmiştir (Sungur, 22-24 Mayıs 2008: 142). O tarihe kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun millet-i sadıkası olan Ermeniler ayaklanmış ve günümüze kadar süregelen Ermeni sorununun ortaya çıkmasına yol açmıştır.

93 Harbi'ne kadar İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü savunmuştur. Ancak Osmanlı İmparatorluğu Rusya'nın tahrik edici hareketlerine karşı koymamıştır. Bunu gören İngiltere, kendi çıkarlarını gözetmek için bu politikasından vazgeçmiştir. O tarihten sonra İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı tehdit etmiş ve üs olarak kullanacağı Kıbrıs Adası'nı almıştır.

Osmanlı- Rus Savaşı sırasında Batı Cephesi'nde Plevne'nin düşmesinden sonra Ruslara İstanbul yolu açılmıştır. Bunun üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nun barış istemesiyle 31 Ocak 1878'de Edirne Mütarekesi imzalanmıştı (Gürün, 2010: 152). Ermeniler de Doğu Anadolu'da Ruslara yardım etmiş ve bunun karşılığını almak istemiştir. Ancak Edirne Mütarekesi'nde Ermenilerle ilgili hiçbir madde bulunmamıştır. Bunun üzerine Patrik Nerses Varjabedian, Rusya Başkumandanı Grandük Nicolas'a başvurarak imzalanacak olan barış antlaşmasına Ermeni halkı lehine bazı maddelerin yer alması adına bir muhtıra sunmuştur (Münir Süreyya Bey, 2001: 7). Muhtırada Doğu Anadolu'nun Rusya tarafından ilhak edilmesi, bu olmazsa bölgeye Bulgaristan'a verildiği gibi özerklik verilmesi, bu da mümkün değilse Ermeniler lehine ıslahatlar yapılması talep edilmiştir. Patriğin son talebi kabul edilmiş ve Ayastefanos Antlaşması'na 16. madde olarak girmiştir (Kantarci, 2007: 19).

3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nda Ermenilerle ilgili 16. madde şöyle idi: “*Ermenistan'da (Doğu Anadolu'da) Rus işgalinde bulunan ve Türkiye'ye geri verilecek olan toprakların Rus askerlerince boşaltılması, oralarda, iki devletin (Türkiye ile Rusya'nın) iyi ilişkilerine zararlı, karışıklıklara yol açabileceğinden, Babiâli, Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yerel durumun gerektirdiği iyileştirmeyi ve Kürtler ile Çerkezlerle karşı Ermenilerin güvenliğini sağlamayı taahhüt eder*” (Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu -Tebliğler ve Panel Konuşmaları-, 1983: 122). Antlaşmada yer alan bu madde ile Osmanlı İmparatorluğu Doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ıslahat yapma yükümlülüğü altına girmiştir.

Ayastefanos Antlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu açısından iki olumsuz sonucu olmuştur. Birincisi o tarihe kadar hiçbir antlaşmada Ermenilere ayrıca yer verilmemiştir. Daha önce Osmanlı Devleti'nde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile ıslahat Fermanı'nda da Ermeniler ayrıca belirtilmeyip, sözü edilen ıslahatlar bütün Osmanlı tebaasını içine almıştır (Münir Süreyya Bey, 2001: 7). Ancak Ayastefanos Antlaşması'nda Ermeniler özellikle belirtilmiş ve yoğun olarak yaşadıkları Doğu Anadolu'da ıslahat yapılması istenmiştir. Bu antlaşmanın Osmanlı İmparatorluğu açısından ikinci olumsuz sonucu ise, Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun ıslahatları yapma yükümlülüğünü fırsata dönüştürerek sürekli

³ Bu tarih Hicri takvime göre 1293 yılına tekabül ettiğinden bu savaşa 93 Harbi denilmektedir.

Osmanlı'nın içişlerine karışma fırsatını elde etmesidir. Ancak Ayastefanos Antlaşması'nın yerine Berlin Antlaşması'nın imzalanmasıyla Rusya'nın bu fırsatı kaybettiğini söylemek mümkündür.

3.2. Berlin Antlaşması ve Ermeni Meselesinin Uluslararası Boyutu

Osmanlı İmparatorluğu'nun millet-i sadıkası olan Ermeniler, Patrik Nerses Varjabedian gayretleri sonucu Rusya tarafından 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması'na dâhil edilmiştir. Böylece Ermeni meselesi uluslararası diplomatik alana taşınmıştır. Rusya bu antlaşmayla hem Balkanlar'da hem de Doğu Anadolu ve Kafkaslarda gücünü arttırmıştır. Bu durum ise İngiltere'nin politikalarına ters düşmüştür (Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu -Tebliğler ve Panel Konuşmaları-, 1983: 123). Ayrıca Rusya'ya karşı önlem alınmadığı takdirde Ortadoğu'daki gücünün zayıflama ihtimaline karşı İngiltere, Avusturya, Fransa ve Almanya'nın desteği ile Berlin'de uluslararası bir konferansın toplanması için Rusya'yı ikna etmiştir(Halaçoğlu, 2005: 23).

Ermenilere, Ayastefanos Antlaşması'nda yer verilmiştir. Ancak bu antlaşmanın yerine Berlin'de yeni bir antlaşmanın yapılmaya çalışılması Ermenileri harekete geçirmiştir. Kongrenin toplanışı sırasında Patrik Nerses, Patrik Kırımian başkanlığındaki bir heyeti Berlin'e göndermiştir. Heyetin amacı Berlin Kongresi'nden sonra imzalanacak olan barış antlaşmasına Ermenilerin özerkliğini dâhil etmek olmuştur(Münir Süreyya Bey, 2001: 7). Kongreden sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nda heyet hayal kırıklığına uğramıştır (Payaslian, 2005: 4). Çünkü antlaşmada bağımsız veya özerk bir Ermeni Devleti'nin tesisine yönelik herhangi bir madde yer almamıştır.

13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin antlaşmasınının 61. maddesi Ermenilerle ilgili olup bu maddede şunlar yer almıştır: *"Babiâli, Ermenilerin oturdukları vilayetlerin mahalli şartları dolayısıyla muhtaç oldukları ıslahat ve düzenlemeleri gecikmeden yapmayı ve Kürtler ile Çerkezlerle karşı emniyet ve huzurlarını korumayı taahhüt eder ve bu konuda alacağı tedbirleri sırası geldikçe devletlere tebliğ edeceğinden, adı geçen devletler de bu tedbirlerin tatbikine nezaret edeceklerdir"* (Gürün, 2010: 163).Bu madde ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yapacağı ıslahatları İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ve Rusya'nın gözetiminde yapacak ve gerektiğinde bu devletlere yaptığı ıslahatları bildirecektir. Ayrıca başta İngiltere ve Rusya olmak üzere dönemin Avrupa devletleri, 61. maddeye dayanarak, ihtiyaç duydukları zaman Osmanlı İmparatorluğu'na baskı uygulamak için başvurdukları önemli bir unsur haline gelmiştir (Özdemir v.d., 2010: 51). Birçok devletin katılımıyla imzalanan Berlin Antlaşmasıyla Ermeni meselesi uluslararası bir boyut kazanmıştır. Böylece Ermenilere ikinci kez uluslararası bir antlaşmada yer verilmiştir.

3.3. İtilaf Devletleri Arasında İmzalanan Gizi Anlaşmalar ve Sykes-Picot-Sazonov Antlaşması

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nu bölüşmek amacına yönelik İtilaf Devletleri arasında yapılan gizli anlaşmalardan ilki 4 Mart- 10 Nisan 1915 tarihleri arasında yapılan İstanbul Anlaşmasıdır. İstanbul anlaşması ile İngiliz ve Fransızlar, İstanbul ve Boğazları, Trakya'da Midye-Enez hattının doğusunda kalan arazi ile Gökçeada ve Bozcaada'yı Rusya'ya vaat etmiştir. Buna karşılık Ruslar da İngiltere ve Fransa'nın, Anadolu ve Ortadoğu'daki haklarını tanımıştır.

26 Nisan 1915 tarihinde İngiliz, Fransız ve İtalyanlar arasında yapılan Londra Sözleşmesinde İtalya'ya 12 ada için tam hakimiyet verilirken, İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarını paylaşma planları yapmıştır.

İngiltere ve Fransa, 1916 Mart'ında imzalanan Petrograd Protokolü ile Rusya'ya boğazlar bölgesi yanı sıra Trabzon'a kadar Doğu Karadeniz kıyıları ile Erzurum, Van ve Bitlis'i bırakma sözü vermiştir.

Rusya, 9-16 Mayıs 1916 tarihinde İngiltere ve Fransa arasında imzalanan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmeyi amaçlayan Sykes- Picot- Sazonov Antlaşmasına dahil olmuştur. Anlaşma ismini İngiliz müzakereci Sir Mark Sykes, onun Fransız muhatabı Francois Georges Picot ve zamanın Rusya Dışişleri Bakanı Sergev Sazonov'dan almıştır. Tarafların yalnızca kendi çıkarlarını düşündüğü ve bu doğrultuda hareket ettikleri anlaşmaya göre Kafkasya'dan Kilikya'ya uzanan yerlerde bir Ermenistan kurulması düşünülmüştür. Bu anlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki toprakları paylaştırılmıştır. Anlaşmaya göre; Dicle- Fırat vadisi, Basra Körfezi civarı İngiltere'nin,

Suriye'den kıyı kesimi, Beyrut, Adana, Mersin Fransa'nın olacaktır. Filistin'de ise uluslararası bir yönetim kurulması kararlaştırılmıştır. Rusya, boğazlara ek olarak Trabzon, Erzurum ve Van çevresini istemiştir.

4. RUSYA'NIN ERMENİ KİLİSESİ İLE İLİŞKİLERİ

4.1. Ermeniler İçin Kilise'nin Önemi

Ermeniler, Milattan Sonra (MS) 301 yılında Hristiyanlığı devletin resmi dini olarak kabul etmiştir. Gregoryen inancına göre, Hz. İsa, Tanrı'nın tek oğlu olarak yeryüzüne inmiş ve Ermeni Kilisesi'ni kurmuştur. İnanişaya göre; Hz. İsa, Ermeni Kilisesi'ni doğu ve batıdakilerden tamamen farklı olarak örgütlemiştir. Roma Kilisesi, kendi kiliselerini Hz. İsa'nın Saint Pierre eliyle kurduğunu iddia ederken, Ermeniler ise kendi kiliselerini Hz. İsa tarafından doğrudan kurulduğunu ve Roma Kilisesi'ne göre daha kadim olduklarını öne sürmüştür (Arslan, 2005: 11).

Fatih Sultan Mehmed'in 1453 yılında İstanbul'u fethetmesiyle birlikte başta İstanbul olmak üzere tüm Osmanlı ülkesindeki Ortodoks Rumlarla Gregoryen Ermeniler dini konularda serbest bırakılmıştır (Halaçoğlu, 2011: 17). Fatih, 1461 yılında Bursa'daki Ermeni Piskoposu Hovakim'i İstanbul'a getirip ona Ermeni Patriği unvanı vermiştir (Gürün, 2010: 83). Patrikliğin İstanbul'da kurulması üzerine kalabalık bir Ermeni nüfusunun yerleşmesinden sonra İstanbul, zamanla Ermenilerin dini ve milli hayatlarının merkezi haline gelmiştir. Öyle ki XIX. yüzyılın başlarında şehrin Ermeni nüfusu 150.000'i bulmuş ve dünyadaki Ermeni halkının en kalabalık olduğu şehir haline dönüşmüştür (Sanjian, 1965: 34).

Ermeni toplumunda kilisenin etkisi çok büyüktür. Ermenilerin tarihine bakıldığında Ermeni Kilisesi ile Ermeni halkı öyle iç içe geçmiştir ki biri olmadan diğeri düşünmek mümkün değildir (Boyajyan, 1972: 84). Kısaca özetlemek gerekirse Ermeni halkından, Ermeni devletinden, Ermeni tarihinden ziyade Ermeni Kilisesi'nden, Ermeni Kilisesi devletinden bahsetmek gerekir. Kilisenin kendi mevcudiyetini korumak ve Ermeni halkı üzerindeki nüfuzunu devam ettirmek için bir devlete ihtiyacı vardır. Böylece Kilise, Ermeni halkının menfaatlerinden ziyade kendi menfaatleri için Ermeni devleti fikrini ortaya atmıştır (Gürün, 2010: 48).

4.2. Rusya'nın Eçmiyazın Katogigosluğu İle İlişkileri

Ermeniler, V. yüzyılda Bizans Kilisesi'nden ayrılarak Eçmiyazın'de⁴ Gregoryen Kilisesi'ni kurmuşlardır (Halaçoğlu, 2011: 15). Moğol istilasına kadar Ermenilerin tek ruhani mercii olarak kalan Eçmiyazın Katogigosluğu, Ermenilerin Moğollardan kaçarak Anadolu'ya gelmeleriyle birlikte, Anadolu'ya taşınmış ve Van-Ahtamar ile Adana-Sis'te faaliyette bulunmuştur. 1441 yılında Eçmiyazın'deki manastır yeniden yapılmış ancak Ahtamar ve Sis Katogigoslukları faaliyetlerine devam etmiştir (Arslan, 2005: 12). Böylece Ermenilerin bağlı olduğu üç dini merkez ortaya çıkmıştır. Bu dini merkezlerin en önemlisi olan Eçmiyazın Katogigosluğu'nun etkin olduğu yerler ise, Revan, Erzurum, Kars, Bayezid ve havalisinden oluşmuştur. Ayrıca, XVII. Yüzyıldan itibaren İstanbul Ermenilerinin de ruhani merkezi olmuştur. Gregoryen mezhebinin üç dini merkezi ruhani bakımdan İstanbul Ermeni Patrikliği'nden üstün olmalarına rağmen Osmanlı Devleti tarafından İstanbul Ermeni Patrikliği Ermeni halkının temsilcisi olarak kabul edilmiştir (Arslan, 2005: 12).

Rusya 1812 yılında Gence ve Karava bölgesini işgal ettikten sonra Aras'ın kuzeyindeki Nahcivan ve Revan hanlığını da 1827 yılında işgal etmiştir. İşgal edilen bu yerlerde bütün Ermenilerin en büyük dini merkezi olan Eçmiyazın Katogigosluğu da bulunmaktaydı (Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu -Tebliğler ve Panel Konuşmaları-, 1983: 259-260). Rusya o tarihten sonra Ermeniler üzerinde büyük etkiye sahip olan Eçmiyazın Katogigosluğu yardımıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenileri örgütlemeye başlamıştır (Ölmez, 2008: 31). Rusya'nın faaliyetleri sonucu Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeniler Eçmiyazın Katogigosluğu'na bağlanmak için başvuruda bulunmuşlardır. Bundan dolayı İngiltere ve Avusturya elçileri rahatsızlıklarını Bâb-ı Aliye bildirmeleri sonucu 1841 yılında tahkikat yapılmıştır. Tahkikat sonucunda Ermenilerin böyle bir amacının

⁴Eçmiyazın kelimesi Ermenice'de Hz. İsa'nın tecelli ettiği yer manasına gelmektedir.

olmadığı ve bu yönde faaliyette bulunmadıkları tespit edilmiştir (Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Rus İlişkileri I (1841-1898), 2006: 3). Ancak 1844'ten itibaren Eçmiyazın Katogigosluğu'nun adı İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin ayinlerinde anılmaya başlanmıştır (Kantaracı, 2007: 18). Böylece İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi de Eçmiyazın Katogigosluğu'nun etkisine girmiştir.

Eçmiyazın Kilisesi, Rusya'nın etkisine girmiştir. Bunun en bariz örneği de Rus Çarı tarafından 11 Mart 1836 tarihinde yayınlanan emirnamesidir. Bu emirnamede Katogigosluğun yönetimine ilişkin bir nizamnamenin kabul edilmesidir. Nizamnamede;

- Katogigosluğa sadece ruhani meselelerde yetki tanınır, bu yetki de Sinod Meclisi tarafından denetlenecektir. Ayrıca Sinod Meclisi'nde hükümetin bir temsilcisi bulunacağı ve bu temsilcinin onayı olmadan hiçbir kararın alınmayacağı hükme bağlanmıştır.
- Katogigosluk dini konularda diğer ülkelerde bulunan kiliselerle yazışmayı Rus Hariciyecisi kanalı ile yapabilecektir.
- Katogigos seçimi ise diğer ülkelerden de gelecek iki namzet arasından Çar tarafından yapılacaktır (Gürün, 2010: 106). Nizamnamede görüldüğü gibi Katogigosluğun bütün faaliyetleri Rusya'nın denetimine girmiştir.

18 Şubat 1856 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından Islahat Fermanı yayınlanmıştır. Fermanın oluşturduğu imkânlar neticesinde hazırlanan Ermeni Milleti Nizamnamesi ile İstanbul'daki Ermeni Patrikliği'nin gücü, toplumun lehinde, Ermeni toplumuyla bölüşülmüştür (Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu -Tebliğler ve Panel Konuşmaları-, 1983: 21). Osmanlı İmparatorluğu Ermeni halkı lehine düzenlemeler yaparken Rusya ise Ermenilerin en büyük dini merkezi olan Eçmiyazın Katogigosluğu'nun faaliyetlerini kısıtlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere verdiği haklar ve Rusya'nın kendi tebaası olan Ermenilere yaptığı bütün kısıtlamalara rağmen Osmanlı Ermenileri Rusya'nın himayesine girmek için Eçmiyazın Katogigosluğu'na başvurmuştur. 28 Temmuz 1890 tarihinde Correspondence de l'Est ve Temps gazetelerinde çıkan bir makalede olay şöyle anlatılmıştır: *“Memâlik-i Şahane Ermenileri tarafından i'zâm olunan bir hey'et-i meeb'ûse Ermenilerin reis-i ruhânileri olan katogikosa bir arzuhâl i'tâ etmek üzere bu kere Eçmiyazın şehrine vâsilolmuştur. Ashâb-ı istid'âKürdlerin mezâliminden ve memurîn-i Devlet-i Aliyye'nin tekâsül ve rehavetlerinden dolayı mutazzarrır olan Memâlik-i Şahane Ermenileri'nin Rusya Devleti tarafından himaye edilmesi zımında katogikoscâhibinden Rusya İmparatoru nezdinde tavassut olunmasını rica eylemişlerdir(...)* (Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri I (1841-1898), 2006: 57). Kısaca özetlemek gerekirse Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan Ermeniler, Rusya İmparatoru tarafından himaye edilmeleri için, arabuluculukta bulunmasını istemek üzere, Eçmiyazın Katogigosluğu'na bir heyet göndermiştir. Kürtlerin zulmünden ve Devlet-i Aliyye memurlarının davranışlarından rahatsız olan Ermenilerin Rusya Devleti tarafından himaye edilmek için Katogigosluğun Rusya İmparatoru'na rica etmelerini istemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler, eğitim ve ticaret bakımından serbest olmuş ve devlet kademelerinde çok yüksek yerlere gelmişlerdir. Buna karşılık Rusya'da yaşayan Ermeniler ise baskılara maruz kalmıştır. Hüseyin Nâzım Paşa'nın 3 Ocak 1897 tarihinde “Ermeni Tarihi Vukûât-ı” adıyla Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu raporunda bu konuya değinilmiştir. *“ Bugün Rusya Hükûmeti, memâlikindeki Ermenileri tahammül olunmayacak derecede tazyik etmektedir. Derdesler ve ta'kibler ve mekteberisedd etmek ve sansürlerinmu'âmelât-ı şedide ile Rusya matbû'âtında Ermenilere karşı neşriyât-ı müstehziyânede bulunmak ve Ortodoks olmayan milletleri tazyik etmek sûretiyle Ermenilerin ticâretlerimahv olmak derecesine gelmiş ve mute'âkıben birçok iflâslar zuhûr etmiştir ki bunları yapan hep Rusya'dır* (Hüseyin Nâzım Paşa, 1998: 208). Kısaca özetlemek gerekirse, Rusya kendi tabiyetinde bulunan Ermenilerin ticaret yapmalarını, kendi ana dillerinde eğitim görmelerini ve din adamlarının serbestçe faaliyette bulunmalarını yasaklamıştır.

Rusya, Eçmiyazın Katogigosluğu'nu kullanarak Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilere milliyetçilik ve bağımsızlık fikrini aşılamıştır. General Mayewski, kiliselerde milli fikirlerin gelişmesi için nasıl bir çabanın içinde bulunduğu şu sözleriyle açıklamaktadır. *“Ermeni din adamlarına gelince, bunların din hususundaki çalışmaları hemen hiç yok gibidir. Fakat buna mukabil milli fikirlerin*

gelişmesi konusunda pek çok çalışmaları vardır. Yüzlerce seneden beri bu fikirler, esrarengiz manastırların duvarları arasında gelişme imkânı bulmuştur. Buralarda ruhanî âyin yerine, Hristiyanlarla Müslümanlar arasında dini düşmanlık tohumları ekilmiştir”(Süslü, 1987: 20).

5. RUSYA’NIN DOĞU ANADOLU’YU İŞGALİ

5.1. Ermeni Milis Kuvvetleri ve Doğu Anadolu’nun İşgali

Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşe geçtiği yıllarda imparatorluğun mirasından pay almak isteyen Rusya, Ermeniler üzerinden Osmanlı İmparatorluğu’na darbe vurmak , böylece Ermenilerin yoğun yaşadığı Doğu Anadolu’daki vilayetleri işgal edip buralardan rahatça güneye inmek istemiştir. Bu amacını gerçekleştirmek için Ermenilerin hamiliğini üstlenmiş ve Ermeni halkının hakkını korur gibi görünerek bu halkın nezdinde teveccühünü arttırmaya çalışmıştır. Bunda başarılı olan Rusya, Ermenilerin de yardımını alarak Doğu Anadolu’nun işgalini kolaylaştırmıştır (Özdemir v.d., 2010: 162).

1880’li yıllardan başlayarak 1917 yılındaki Bolşevik İhtilali’ne kadar Rusya tarafından Ermenilere iki görev verilmiştir. Birincisi cephe gerisinde ayaklanmalar çıkararak bölgedeki Müslüman halkı korkutmak ve göç etmelerini sağlamak. İkincisi ise Rusya tarafından oluşturulan ve desteklenen Ermeni milis kuvvetleri aracılığıyla Türk ordusunun savunma hattını kırmak ve böylece Rus işgalini kolaylaştırmak olmuştur.

Rusya, Ermeniler dışında Doğu Anadolu’da bazı aşiretleri de kullanmıştır. Bunun üzerine Ermenilerin yaşadığı bölgelerde Müslüman halk (Türk,Kürt ve Çerkez) Ermenilere karşı olumsuz tavır takınmaya başlamıştır. Tevfik Paşa’nın 3 Ekim 1912 tarihli telgrafı bu duruma karşı acil tedbirler alınması gerektiğini belirtmiştir. Telgrafta . Doğu Anadolu’da bazı aşiretlerin ve bölge halkının Ermenilere karşı olumsuz tavır takındığı belirtilirken böyle devam etmesi durumunda, bununda Rusya’nın bölgeye müdahalesiyle sonuçlanacağını belirtilmiş ve böyle durumların ortaya çıkmasına kesinlikle fırsat verilmemesi için acilen etkili tedbirlerin alınması gerektiğini ifade edilmiştir(Münir Süreyya Bey, 2001: 77).Telgrafta da görüldüğü gibi bazı aşiretlerin ve bölgede yaşayan Müslüman halkın olumsuz tavırlarını⁵ sürdürmesi halinde Rusya’nın bölgeye müdahale edeceği ve buna karşı etkili önlemlerin alınması gerektiği belirtilmiştir.

Ermeniler, Rusya tarafından kendilerine verilen görevleri yerine getirmek için milis kuvvetleri kurmuşlardır. Büyük devletlerin gerek propaganda gerekse kilise ve din faktörüyle alt zeminini oluşturduğu isyan düşünceleri ortaya çıkan milis kuvvetler tarafından rahatlıkla kullanılarak isyan dönemine girilmiştir(Gürün, 2010: 32). Ermeniler yaptıkları isyanlarla düşman hareketlerini teşvike başlamışlardır. Ermeni milis kuvvetlerinin amacı ise “Büyük Ermenistan”ı kurmak olmuştur. Ancak bu milis kuvvetler Rusya’nın Doğu Anadolu’daki emellerine hizmet etmiştir (de Zara, 1936: 159-160). Taşnaksutyun Komitesi⁶ tarafından yönetilen Ermeni Milli Bürosu, I. Dünya Savaşı’ndan önce, Rus emellerine hizmet etmek için Çar II. Nicolas’a bir bildiri ile başvurmuştur. Bildiride şunlar yazılıydı: “(...) Yeni şanlı Rus silahı olmak ve Rusya’nın Doğu Anadolu’daki tarihsel görevini yerine getirmek vatan borcumuz olmaktadır. Kalbimiz bu istekle yanmaktadır. Rus bayrağı İstanbul ve Çanakkale boğazlarında özgürce dalgalanacaktır. Sizin iradeniz, yüce devletiniz Türkiye boyunduruğu altındaki

⁵ Telgrafta bazı aşiretlerin ve bölge halkının birtakım olumsuz tavırlarına değinilmiştir. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır. Ermeniler çıkardıkları isyanlarla bölge halkına zarar vermiş, bazen iki taraf arasında çatışmalar çıkmış ve her iki taraftan kayıplar oluşmuştur.

⁶Taşnaksutyun Komitesi 1890 yılında Kafkasya’da kurulmuştur. Komitenin amacı bütün Ermeni cemiyetlerini tek çatı altında birleştirmek ve Türkiye’ye geçen çetelere yardım etmek olmuştur. Komitenin esas amacı ise “Büyük Ermenistan”ın kurulmasına engel teşkil eden Türkler ve Kürtlerin buldukları yerlerde vurulmaları olmuştur..Hınçak Komitesi: Kafkasyalı bir Ermeni olan Avedis Nazarbek ve eşi tarafından 1887 yılında kurulmuştur. Amacı önce Türkiye Ermenistan’ını kurmak ve daha sonra Rusya ile İran Ermenistan’ını birleştirerek büyük bir Ermenistan tesis etmek olmuştur. Komite amaçlarına ulaşmak için Müslümanlarla Ermenileri birbirine karşı kıskırtmak ve meydana gelen olaylar sonucu büyük devletlerin müdahalesini kolaylaştırmaktır. Hınçak Komitesi’nin parolası ise, Ermenistan’ın kurulmasını istiyorsan Müslüman komşunu öldür şeklindedir.

halklara özgürlük verecektir”(Perinçek, 2007: 64). Ermenilerin sundukları bildiriye karşılık Rus Çar’ı bir beyannâme yayınlamıştır. Beyannâme’de: “(...)Ermeniler, birçoğunuzun altında ezildiği ve bugün ezilmeğe devam ettiği beş asırlık istibdattan sonra hurriyete sâhip olacağımız saat geldi.(...) Asırlardan beri devam eden sadakatiniz benim için bu büyük günde de bütün vazifelerinizi sarsılmaz bir iman ve kanaatle îfa edeceğinizi ve gerçek duamızın ve silahlarımızın kesin zafere ulaşması için çalışacağımıza bir delildir. Ermeniler! Çarlar Hükümetleri altında kan kardeşlerinizle birleşerek nihayet hurriyetve adaletin nimetlerine kavuşacaksınız”(Süslü, 1987: 8-9).Bu bildiriye büyük bir sevinçle karşılaman Ermeniler, milis kuvvetlere gönüllü olarak yazılmışlardır. Taşnaklar tarafından oluşturulan gönüllü birlikler Türkiye cephesinde Rus ordusuna öncü olmuştur (Price, 1956: 91).Bir yandan Ermeni milis kuvvetleri Rusların ilerleyişini kolaylaştırırken diğer yandan da Osmanlı ordusunda bulunan Ermeni askerler firar etmiştir (de Zara, 1936: 159-160).

Osmanlı İmparatorluğu tüm gücüyle Çanakkale Cephesi’ne yoğunlaştığı bir dönemde Ermeniler Anadolu’nun çeşitli yerlerinde ardı ardına isyanlar çıkarmıştır. İsyân bölgelerinde birçok savunmasız Müslüman da katledilmiştir. Böylece Ermeniler Doğu Anadolu’da Rus ordularına yardım ederek Osmanlı şehirlerini Ruslara teslim etmişlerdir (Özdemir v.d., 2010: 3). Rusya, Ermenileri devamlı tahrik ederek Osmanlı İmparatorluğu’nun zor durumda olduğu bu dönemde emellerine ulaşmak istemiştir (Halaçoğlu, 2011: 50).

Ermeniler, Osmanlı topraklarına silah ve cephane ile serbestçe girmiştir. Rusya bu duruma göz yummuş ve sınır kapılarından Ermeni çeteleri serbestçe geçmiştir. 14 Şubat 1901 tarihli bir tezkire ile bu durum bildirilmiştir. Tezkirede şöyle denilmiştir: “Rusya’nın Sithan kapısı civarında Sariaçı depolarına bir takım Ermeniler Kars’tan esliha ve cephâne sevk eyledikleri ve Sithan ile civrındaki karyelerde Laz kıyafetinde sekizer onar nefer hazelenin serbestçe dolaşmakta ve Rus memurları tarafından bunlara müdahale olunmamakta olduğu ve Ermeni fesedesinin Kars ve havalisinde yeni tüfenkle müsellaah olarak gezdikleri ve Tiflis’den Aleksandropol’a külliyetli Dragon atlıların geldiği(...)” (Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Rus İlişkileri II (1899-1906), 2006: 57).

Tezkireyi kısaca özetlemek gerekirse, Ermenilerin Rusya’nın Sithan sınır kapısı yakınında bulunan Sariaçı depolarına silah ve cephane getirdikleri, Sithan ile civarındaki köylerde serbestçe dolaşan ve Laz kıyafeti giyen Ermenilere Rus memurlar tarafından müdahale edilmediği ve Tiflis’ten Gümrü’ye çok sayıda Dragon atlısının gittiği belirtilmiştir. Tezkirede görüldüğü gibi Rusya’nın Ermeni çetelerine hiçbir şekilde müdahale etmediği ve çetelerin Osmanlı topraklarına serbestçe girip çıktıkları görülmüştür. Ayrıca Rusya Doğu Anadolu’da bazı vilayetlerde bulunan konsolosları yardımıyla Ermeni halkını isyana hazırlamıştır. 22 Şubat 1913 tarihinde Petersburg’daki Osmanlı Büyükelçiliği’nin gönderdiği şifreli telgrafa verilen cevapta Rusların Kafkasya’ya komşu Osmanlı vilayetlerini ele geçirmek maksadıyla Erzurum, Van, Bitlis ve Bayezid’deki Rus konsoloslukları karışıklık çıkarmaya çalıştıkları tespit edildiği belirtilmiştir (Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Rus İlişkileri II (1899-1906), 2006: 82).

Çarlık Rusya’sının 3. Siyasi Dairesi danışmanının Eylül 1914 tarihinde İstanbul Büyükelçisi M. Girs’e gönderdiği telgrafta ise şöyle denilmiştir: “Hazır halde bulunacak silahlar, sadece gerekli zamanda verilecektir. Parasal destek için kredi vardır. Çeteler yalnız bizim iznimizle harekete geçirilecektir” (Perinçek, 2007: 66). Telgrafta silahların Ermeni çetelerine gerekli zamanlarda verilmesi gerektiği ve bu çetelerin parasal olarak da destekleneceği buna karşılık çetelerin hareket etmesinin Rusya’nın iznine bağlı olduğu belirtilmiş, bu son telgraf yukarıdaki diğer iki telgrafi doğrulamıştı. I. Dünya Savaşı’nın öncesinde ve sonrasında Ermenilerin Rus askeri yetkililerle yapmış oldukları işbirliği sonucu Rusların düzenli veya gönüllü askeri birliklerinde 200.000 Ermeni’nin cephelerde görevlendirildiği yer almıştır (Özdemir v.d., 2010: 57).

Ayrıca Ermeni çeteleri de Rus ordusuna öncülük ederek binlerce Müslüman’ı öldürmüştür. Sovyet doğa bilimcisi olan V.A Gurko- Kryajin’in Yakınoğu ve Devletler adlı eserinde Ermenilerin Müslümanları nasıl öldürdüğünü gözler önüne sermiştir. “Bu amaçla, herşeyden önce “nüfus temizliğine” giriştiler. Kars ve Erivan bölgesindeki bütün Müslüman nüfus ya yok edildi ya da cebren

Türk veya İran topraklarına gönderildi. Şuragel, Kağızman, Karakurt, Sarıkamış, Sürmeli yöreleri yakılıp yıkıldı, on binlerce insan ise can korkusuyla kaçtı” (Perinçek, 2007: 125).

Karinyan’ın “ Ermeni Milliyetçi Akımlarının Özelliklerine Dair” adlı makalesinde ise, “*Rus ordusunun raporlarından ve talimatlarından görülüyor ki, Ermeni gönüllü birlikleri, en geniş ölçüde, Hristiyan olmayan halkın ortadan kaldırılmasıyla uğraştılar. Gönüllü birlikler, Kürt ve Türk nüfusu sistematik olarak imha ederek Taşnaksutyun Partisi’nin Ermeni bölgesinin Müslüman öğelerden temizlenmesini ve sınırların çevrilmesini öngören planını yerine getirdiler”*(Perinçek, 2007: 58-59).

Görüldüğü gibi Ermeni çeteler savunmasız Müslüman halkı öldürmekle Doğu Anadolu bölgesinde Ermeni çoğunluğu oluşturmayı hedeflemiştir. 1914 Sarıkamış bozgunundan sonra Rus orduları Türkiye’yi işgal edince, Ermeni milis kuvvetleri Müslüman halka her türlü vahşeti yapmıştı. Öyle ki, 1914 ve 1918 yılları arasında Doğu Anadolu bölgesinde yüz binlerce Müslüman öldürülmüştür (Arfa, 1968: 25-26).

6. Sonuç

Rusya’nın, İstanbul’u, Boğazları ve Kafkasları ele geçirme politikaları Rus Çarı I. Pedro zamanında uygulanmaya başlamıştır. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerindeki emellerine ulaşmak için Ermenileri özellikle dini ve etnik yönden izleyeceği politikalarla kışkırtmıştır. Türklerin hakimiyetinde ve Osmanlı tebaası arasında yer alan Ermeniler, ekonomik, kültürel ve sosyal olarak en iyi konumda yüzyıllarca yaşamışlardır. Ancak, Fransız İhtilalinden yaklaşık bir yüzyıl sonra isyana kalkışmışlardır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Ruslar Ermenileri bağımsızlık amacı ile kışkırtmıştır. Ermenilerin bu isyan hareketlerinin ardında yatan temel dürtünün milliyetçilikle birlikte kilisenin faaliyetleri olduğu görülmüştür.

Çarlık Rusyası, XIX. Yüzyıldan 1917 yılında meydana gelen Bolşevik Devrimi’ne kadar Ermeni meselesine dahil olmuştur. Çarlık Rusyası, Osmanlı İmparatorluğu’nu zayıflatmak için çaba göstermiştir. Amacı, tarihi politikaları olan İstanbul ve boğazları ele geçirmek ve buralardan sıcak denizlere inmek olan Rusya, bu politikalarını Balkanlar üzerinden gerçekleştiremeyince Kafkasya’ya yönelmiş ve Erzurum- İskenderun Hattını da ele geçirmek için Ermenilerden yararlanmaya çalışmıştır.

1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ortadoks Hristiyanların himaye edilmesinde söz sahibi olmuştur. Ayastefanos Antlaşmasının maddeleri arasında Ermenilerle ilgili madde koydurmakla da Ermenileri uluslararası diplomatik alana taşımıştır. I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri arasında yapılan gizli anlaşmalar da Ermenilerin Rusya’nın tarihi, stratejik politikalarının bir parçası olduğunu göstermiştir. Ermeniler üzerinde kilisenin etkisini fark eden Rusya Eçmiyazin Katogigosluğu’nun desteği ile Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Ermenilere nüfuz etmek için faaliyette bulunmuştur. Rusya, Osmanlı sınırları dışında oluşturduğu milis kuvvetleri Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Doğu Anadolu’daki vilayetlere göndermiş ve Ermeni halkının isyan etmesi için faaliyette bulunmuştur. Bölgedeki Rus konsolosları da Ermeni halkının isyan etmesi için zemin oluşturmuştur. Rusya, İngiltere ve ABD olmak üzere bazı batılı devletlerin Ermenilere aştığı “Büyük Ermenistan” hayali Ermenilerin Osmanlı Devleti’ne başkaldırmalarının asıl nedenini oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- ARFA, Hassan, *TheKurds*, Oxford UniversityPress, London, 1968.
- ARSLAN, Ali, *Kutsal Ermeni Papalığı Eçmiyazin Kilisesi'nde Stratejik Savaşlar*, Truva Yayınları, İstanbul, 2005.
- BOYAJIAN, Dicran H., *Armenia*, EducationalBookCrafters, New Jersey, 1972.
- DEDEYEV, Bilal, "The 19th Century Russian Formula InArmenianNationalism", *XIX. Yüzyılda Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Büyük Devletlerin Politikaları 22-24 Mayıs 2008*, Kayseri, 2008, ss. 1.
- GÜRÜN, Kâmuran, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, *1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması*, Bilge Sanat Yapım Yayınları, İstanbul, 2005.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2011.
- HÜSEYİN Nâzim Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi I*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:15, Ankara, 1998.
- İNAN, Kâmrân, "Rusya'nın Kafkasya Politikası", *Avrasya Dosyası*, Cilt 1 Sayı 1, İlkbahar 1994.
- KANTARCI, Şenol, *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Dosyası*, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2007.
- KEROVYPAN, Keğam, *Mitolojik Ermeni Tarihi*, Çev. SarkisSeropyan, Aras Yayınları, İstanbul, 2003.
- MAZICI, Nurşen, *Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1870-1920*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005.
- MUSTAFAYEV, Beşir, " Cihan Hâkimiyetini Moskoflara Öğütleyen Deli Petro'nun Vasiyetnamesi ve Ermenistan Devletinin Kurulmasında Etkisi", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4 Sayı 11, 2013, s. 1-11.
- MÜNİR Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:53, Ankara, 2001.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri I (1841-1898), Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:78, Ankara, 2006.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri II (1899-1906), Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:79, Ankara, 2006.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri III (1907-1921), Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:80, Ankara, 2006.
- ÖLMEZ, Adem, "TheEffect Of TheRealationsRussiaAndTheEtcmiadzin On TheOttomanArmenians", *XIX. Yüzyılda Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Büyük Devletlerin Politikaları 22-24 Mayıs 2008*, Kayseri, 2008.
- ÖZDEMİR, Hakan, "Ermeni İdaresinin Ermeni Okullarına Yaklaşımı (1878-1900)", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XIII, Sonbahar-Kış 2012.

ÖZDEMİR, Hikmet vd, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.

PAYASLIAN, Şimon, *United States Policy Toward the Armenian Question and the Armenian Genocide*, Palgrave Macmillan, New York, 2005.

PERİNÇEK, Mehmet, *Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.

PRICE, M. Philips, *A History of Turkey*, Allen & Unwin, London, 1956.

SANJIAN, Avedis K., *The Armenian Communities in Syria Under Ottoman Dominion*, Cambridge, Massachusetts, 1965.

SUNGUR, Mutullah, “ Ayastefanos (3 Mart 1878) ve Berlin (13 Temmuz 1878) Antlaşmalarında Ermeni Meselesi Ve Rusya İle İngiltere'nin Rolü”, *XIX. Yüzyılda Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Büyük Devletlerin Politikaları 22-24 Mayıs 2008*, Kayseri, 2008, ss. 1.

SÜSLÜ, Azmi, *Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1987.

Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu- Tebliğler ve Panel Konuşmaları-, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No.:2, İzmir, 1983.

TÜZÜN, Necat, *Tarihimizde Ermeniler*, Akdeniz Üniversitesi “Atatürk Devrimleri ve İlkeleri Araştırma Merkezi” Yayın No:2, 1983.

ZARA, Phillipe de, *Mustapha Kemal, Dictateur*, Fernand Sorlot, Paris, 1936.